

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.72>

ПРИНЦИПИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ – ОСНОВА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ВІДНОСИН: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Пунтус Д.А.,

*доктор філософії права,**докторант кафедри трудового права**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Пунтус Д.А. Принципи права соціального забезпечення – основа правового регулювання соціально-забезпечувальних відносин: досвід зарубіжних країн.

Стаття присвячена дослідженню керівних принципів права соціального забезпечення в зарубіжних країнах. Зауважено, що принципи права соціального забезпечення у зарубіжних країнах фактично відображають сутність і призначення соціального забезпечення, зокрема їх наявність, разом із предметом і методом, є показником самостійності галузі. Разом з тим звернуто увагу, що не дивлячись, що соціальне забезпечення в різних країнах загалом розвивається, формується за схожими механізмами та конструкціями, кожен із принципів, покладених в основу правового регулювання соціально-забезпечувальних відносин має свою специфіку втілення та змістове наповнення в кожній із країн. Також зауважено що деякі із них проголошені й в Україні. Проте відмінність між вітчизняним і зарубіжним досвідом функціонування системи принципів права соціального забезпечення є реальність їх втілення зарубіжними країнами, системність та послідовність їхніх правових, організаційних, економічних, фінансових та інших заходів, які вживаються у рамках дотримання ключових правових вимог, які закладені у принципах соціального забезпечення, взаємоузгодженість побудови цілісної структури принципів у кожній країні, вивірене співвідношення різних за характером правового впливу та наслідками принципів залежно від обраної моделі соціального забезпечення. У цій науковій розвідці автором розглянуто особливості функціонування деяких галузевих принципів (принцип забезпечення гідного рівня життя, принцип єдності та диференціації соціального забезпечення, принцип адресності, принцип розвитку співробітництва між державними та недержавними секторами). Зважаючи на досвід проаналізованих зарубіжних держав, автором зроблено висновок, що для України важливо передусім визначити ту модель соціального забезпечення, яка є найбільш оптимальною саме для її правових, політичних, економічних і соціальних традицій і яка враховуватиме сучасний стан розвитку досліджуваної системи. Адже саме з обранням правильної моделі можна здобути чіткий орієнтир для подальшого розвитку та змістовного наповнення конкретних принципів права соціального забезпечення, їх оптимального поєднання, формування системи та співвідношення різних принципів.

Ключові слова: зарубіжний досвід, принципи, соціальне забезпечення, гідний рівень життя, адресність, єдність, диференціація, співробітництво, державні органи, недержавні організації.

Puntus D.A. Principles of social security law – the basis of legal regulation of social security relations: experience of foreign countries.

The article is devoted to the study of the guiding principles of social security law in foreign countries. It is noted that the principles of social security law in foreign countries actually reflect the essence and purpose of social security, in particular, their presence, together with the subject and method, is an indicator of the independence of the industry. At the same time, attention is drawn to the fact that despite the fact that social security in different countries generally develops and is formed according to similar mechanisms and structures, each of the principles laid down in the basis of legal regulation of social security relations has its own specifics of implementation and content in each of the countries. It is also noted that some of them have been proclaimed in Ukraine. However, the difference between domestic and foreign experience of the functioning of the system of principles of social security law is the reality of their implementation by foreign countries, the systematicity and consistency of their legal, organizational, economic, financial and other measures taken within the framework of compliance with the key legal requirements laid down in the principles of social security, the mutual consistency of building a holistic structure of principles in each country, the verified ratio of principles that differ in the nature of legal influence and consequences depending on the chosen model of social security. In this

scientific investigation, the author considered the features of the functioning of some sectoral principles (the principle of ensuring a decent standard of living, the principle of unity and differentiation of social security, the principle of targeting, the principle of developing cooperation between state and non-state sectors). Taking into account the experience of the analyzed foreign states, the author concludes that it is important for Ukraine, first of all, to determine the model of social security that is most optimal for its legal, political, economic and social traditions and that will take into account the current state of development of the system under study. After all, it is by choosing the right model that one can obtain a clear guideline for the further development and meaningful filling of specific principles of social security law, their optimal combination, the formation of a system and the correlation of various principles.

Key words: foreign experience, principles, social security, decent standard of living, targeting, unity, differentiation, cooperation, state bodies, non-state organizations.

Постановка проблеми. Процес створення ефективної системи соціального забезпечення в Україні залежить від багатьох чинників, одним із яких є використання досвіду зарубіжних країн, де ця система працює тривалий час і має позитивні результати. Зокрема, важливим для формування вітчизняного соціально-забезпечувального законодавства та здійснення правового регулювання соціально-забезпечувальних відносин буде досвід тих зарубіжних країн, де функціонують ефективні системи соціального забезпечення. Це дозволить передусім розкрити ті дієві заходи, які вживаються цими державами задля утвердження ключових принципів у соціально-забезпечувальних відносинах, специфіку їх функціонування, а також визначити, які з наведених принципів є найбільш актуальними для України в аспекті подальшого їх застосування та запровадження.

Стан опрацювання. Дослідженням принципів соціального забезпечення займалися багато вчених, серед яких слід виділити: А.Л. Благодір, О.О. Богданова, К.В. Бориченко, Т.З. Гарасимів, К.В. Гнатенко, О.Л. Кучма, Є.О. Максимчук, О.В. Москаленко, С.М. Синчук, Б.І. Сташків, Г.В. Татаренко, О.В. Тищенко, І.Ю. Хомич, Т.Ю. Хренова, О.Г. Чутчева, О.М. Ярошенко та ін.

Мета статті – дослідження ключових принципів права соціального забезпечення у зарубіжних країнах, які виступають основою правового регулювання соціально-забезпечувальних відносин.

Виклад основного матеріалу. Аналіз принципів, які покладені в основу правового регулювання відносин із соціального забезпечення в зарубіжних країнах, дозволяє зауважити, що наявні принципи у даній сфері, фактично відображають саму сутність та призначення соціального забезпечення. Серед найбільш загальних принципів слід виокремити – принцип гуманізму, принцип рівності, принцип верховенства права, принцип справедливості. Спеціальні галузеві принципи, такі як універсальність, доступність, забезпечення гідного рівня життя, обов'язковість соціального страхування, єдність та диференціація соціального забезпечення, адресність, розвиток співробітництва між державними та недержавними секторами та ін. також отримали своє поширення. Саме їх наявність, разом із предметом і методом, є показником самостійності галузі. Саме вони відображають головні риси та сутність відповідної галузі, специфіку правового статусу суб'єктів та учасників правовідносин [1, с. 267].

Не дивлячись, що соціальне забезпечення в різних державах загалом розвивається, формується за схожими механізмами та конструкціями, кожен із принципів, які покладені в основу правового регулювання відносин із соціального забезпечення має свою специфіку втілення та змістове наповнення в кожній із країн. Це передусім такі принципи, як-от: принцип забезпечення гідного рівня життя, принцип єдності та диференціації соціального забезпечення, принцип адресності, принцип розвитку співробітництва між державними та недержавними секторами та ін. У цій науковій розвідці розглянемо особливості їх функціонування в окремих зарубіжних країнах.

Принцип забезпечення гідного рівня життя. Так, у Конституції Бельгії (1994) проголошено право кожного на життя, що відповідає людській гідності. Зазначене право деталізується положеннями про право на працю, на справедливі умови праці та винагороду, право на соціальне страхування, охорону здоров'я, соціальну, медичну та юридичну допомогу, право на гідне житло та здорове навколишнє середовище [2, с. 123]. Відповідно до Конституції Італійської Республіки (1947) працівник має право на винагороду, що відповідає кількості й якості його праці, та достатню для забезпечення його та його родини вільного й гідного існування, а кожен нездатний до праці та позбавлений необхідних засобів до існування має право на підтримку й допомогу суспільства. Працівники мають право на те, щоб для них були передбачені та забезпечені засоби, що відповідають їхнім життєвим потребам, у випадках нещастя, хвороби, інвалідності, старості та незалежного від них безробіття.

Дещо іншим чином визначено право на гідний рівень життя у конституціях королівства Іспанія (1978), королівства Нідерландів (1983) та королівства Швеція (1974), зокрема воно визначається через обов'язок держави забезпечити гідний рівень життя. Так, в Іспанії він визначається як

обов'язок здійснювати покращення рівня життя та благополуччя всіх громадян, вирівнювання рівня життя всіх іспанців, а метою прийняття конституції проголошено в тому числі прогрес культури та економіки для забезпечення всім гідного рівня життя, а в Швеції – сприяти соціальному забезпеченню, безпеці та гідним умовам життя, у Нідерландах – піклуватися про забезпечення гідного рівня життя населення [3]. Найкращою у світі вважається модель соціальної роботи в Швеції, оскільки шведам вдалося об'єднати все позитивне з досвіду значної кількості країн. Економісти навіть ввели такий термін – «шведська модель». Будь-який житель Швеції економічно захищений у випадку хвороби, при народженні дитини, у зв'язку з нещасними випадками, травмами, втратою роботи й в старості. Крім того, всім нужденним виплачується грошова допомога, що забезпечує гідний рівень проживання [4, с. 132; 5, с. 69].

Як бачимо, у більшості конституцій, положення яких наведено, концепція гідного рівня життя людини як її суб'єктивне право, та як принцип і основна мета функціонування соціально-забезпечувальних відносин насамперед розкривається в тісному поєднанні з правом особи на працю, з її активною участю в реалізації права на працю, та, відповідно, здійснення власного матеріального забезпечення у зв'язку з власною реалізацією, отриманням справедливої винагороди за роботу, можливості сплачувати страхові внески тощо. Більшість держав закріплює норму, що надання соціального забезпечення здійснюється в разі, коли особа з об'єктивних причин позбавлена засобів до існування (непрацездатність, об'єктивно обумовлене безробіття). Важливим елементом концепту забезпечення гідного рівня життя є піклування держави про гідні умови праці, справедливу її оплату (винагороду, що відповідає як її кількості, так і якості). Також істотним у законодавстві зарубіжних держав є визначення критерію оцінки рівня матеріального забезпечення, який слід вважати гідним, тобто чітке окреслення характеристик обсягів такого забезпечення, його якості, характеристик житла, яким повинна бути забезпечена особа, розмірів виплат тощо.

Принцип єдності та диференціації соціального забезпечення. Принцип диференціації соціального забезпечення набув найбільшого поширення в державах зі скандинавською та континентальною моделями соціального забезпечення, в яких визначаються спеціальні категорії осіб, які слід вважати такими, що постраждали від дії соціальних ризиків, а також описується для кожної категорії специфіка, процедури, форми, види, обсяги соціального забезпечення. Для ліберальних моделей соціального забезпечення цей принцип також є актуальним, проте все ж застосовується він не так всебічно і не складає основи соціального забезпечення. Даний принцип, як зазначає І.І. Колосовська, полягає в установленні особливих умов та рівня соціального захисту для окремих категорій населення. Для цього застосовуються різні критерії: віковий, залежно від статі, кількості дітей, виду суспільно корисної діяльності, тривалості трудового (страхового) стажу, розміру попереднього заробітку, проживання на особливих територіях, майнового становища тощо. Принцип диференціації дає змогу коригувати індивідуальну міру споживання із урахуванням зазначених критеріїв [6, с. 147]. Він є невід'ємною складовою загальної системи принципів права соціального забезпечення. Його існування обумовлене тим, що сутністю соціального забезпечення є створення та надання необхідних благ матеріального або нематеріального характеру, що спрямоване на підвищення рівня життя людини, яка потрапила в скрутну життєву ситуацію, забезпечення її гідного існування. І тут важливим є забезпечення справедливості у визначенні розміру, форми, виду соціальної допомоги, послуги, виплати, яку необхідно надати у зв'язку з відповідними складними життєвими обставинами. Дотримання принципу диференціації у соціальному забезпеченні є необхідною умовою його якісного розвитку, ефективного задоволення потреб людини в соціальному забезпеченні й оптимального використання коштів, що спрямовані на витрати, пов'язані зі здійсненням соціального забезпечення. Поряд з тим принцип єдності соціального забезпечення покликаний зібрати воедино всю систему норм, правил, положень, принципів, якими регулюється соціальне забезпечення, забезпечити його функціонування як цілісної структури, спрямованої на досягнення єдиних цілей.

Принцип адресності. Світова практика виокремлює три основні види адресної соціальної допомоги найбільш незахищеним категоріям громадян: (а) допомога по соціальному страхуванню (не вимагає перевірки доходів одержувачів цієї допомоги та надається їм на основі інформації про страхові внески особи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування і за фактом настання страхового випадку, наприклад, втрати працездатності чи досягнення пенсійного віку). Розмір соціальної допомоги перебуває в пропорційній залежності від трудових доходів і розмірів відрахувань на страхові платежі. Така система соціальної допомоги притаманна більшості країн Західної Європи (Австрія, Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Франція); (б) універсальна соціальна допомога (право на її отримання має кожен громадянин, незалежно від рівня доходу, сплачених страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування або економічного статусу, наприклад, універсальні сімейні допомоги і безкоштовне медичне обслуговуван-

ня). Системи державної підтримки, засновані на наданні допомоги всім, хто потребує, створюються з метою забезпечення основних соціальних потреб громадян на рівні встановлених законодавством державних соціальних стандартів та нормативів. Така система соціальної допомоги характерна для країн Скандинавського регіону (Данія, Норвегія, Фінляндія, Швеція); (в) соціальна допомога, що надається на основі оцінки доходів (витрат) і факту настання певної події без перевірки даних про сплачені страхові внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Така система соціальної допомоги притаманна для англосаксонських країн (Велика Британія, Ірландія, Канада, США). У цих країнах матеріальна допомога має адресну спрямованість і надається лише за наявності необхідних і перевірених підстав [7, с. 72].

Принцип розвитку співробітництва між державним та недержавним секторами. Він є одним із важливих і прогресивних принципів правового регулювання правовідносин із соціального забезпечення у формуванні й наданні соціального забезпечення, який розвинений і практикується в більшості країн світу. Так, у багатьох європейських країнах діє так звана «контрактна» система відносин між державними та недержавними організаціями. Це означає, що серед тих організацій, які отримали ліцензію в місцевому органі влади, може бути відібрано декілька організацій, яким передають на обслуговування тих громадян, котрі мають право на державне соціальне обслуговування. Як правило, це відбувається на конкурсній основі. З переможцями конкурсу укладають контракт, у якому визначають умови й порядок надання допомоги. Контракт передбачає взаємні зобов'язання обох сторін, форму звітності та контролю. Отримання контракту від місцевих органів влади є престижним для недержавної організації, й організації конкурують між собою за отримання таких контрактів. Це забезпечує їм фіксовану частину фінансування. Таким чином, держава залишає за собою визначення клієнтів соціального обслуговування й обсягів соціальних послуг. Така форма взаємовідносин між державою та недержавними організаціями суттєво вплинула на розвиток соціальних послуг у територіальних громадах.

Особливо цінним, на думку І.І. Колосовської, є досвід Польщі, зокрема щодо реалізації принципу «взаємного доповнення», який полягає не в застосуванні вільно ринкової соціальної політики, а в її децентралізації. Там вважають, що співробітництво різних структур заради загальної вигоди є умовою соціального розвитку. Оптимальний варіант залежить від розумного розподілу завдань між державою, громадою та корпоративними структурами. Вважається, що розробка довготермінових програм у сфері соціального забезпечення, підготовка відповідного законодавства краще здійснюється органами державного управління, хоча до цього залучається і враховується думка неурядових інституцій. З іншого боку, існує підхід, що бюрократичні інститути державного сектору не будуть настільки успішні в ситуаціях, які вимагають швидкої адаптації до різних умов, а також наданні соціальних послуг різним групам населення і, особливо, в наданні тимчасових послуг чи здійсненні недовготривалих проєктів. Неурядові організації, на їх думку, найкраще виконують завдання, що дають мінімальний прибуток і вимагають усестороннього підходу до вирішення проблеми обмеженого кола клієнтів. На сьогодні у Польщі розвивається і третій, корпоративний сектор, метою якого є отримання прибутку від надання соціальних послуг [6, с. 149; 8].

Як прояв наведеного принципу варто вказати поширений у Великобританії принцип надання соціального забезпечення на конкурентних засадах. Так, усі послуги, що надаються в галузі освіти, медицини й інших сферах, законодавчо визначені як соціальні. Британці створили ринок соціальних послуг, який складається з державних, приватних соціальних служб й громадських організацій, що надають ці послуги. Таким чином, у людей є вибір, і в той же час створюється конкуренція стосовно якості й стандартів послуг між державою та приватними організаціями. Держава виділяє гроші на певну послугу, а користувач сам вирішує де її купувати – там, де вона більш якісна або де дешевша. Дуже важливо й те, що в європейських країнах, і, зокрема, у Великобританії, завжди точно знають, яка кількість людей має потребу в соціальних послугах. Відповідно вони можуть прорахувати необхідний обсяг фінансових ресурсів для надання цих послуг [5, с. 71].

Вважаємо цей принцип є перспективним і важливим для його запровадження в Україні. З одного боку, це більш поміркований та поступовий досвід Польщі, який є дуже актуальним і близьким для України для його перейняття та максимального запровадження. Він полягає у розвитку такого співробітництва, що заснований насамперед на взаємодії державних та недержавних інституцій, на децентралізації, делегуванні окремих повноважень щодо вирішення питань щодо соціального забезпечення місцевого значення або недовготривалих проєктів, які в цілому координуються та скеровуються державою, котра за допомогою законодавства визначає умови та види соціального забезпечення, надає спеціальне фінансування, закріплює стандарти соціального забезпечення тощо. З іншого боку, це більш радикальний (як для України), проте також позитивний досвід створення конкурентного середовища в наданні соціального забезпечення з боку інституцій різної політико-правової природи їх повноважень у Великій Британії. За певним аспектом надання

соціальних послуг на засадах конкуренції створює сприятливе середовище для розвитку ринку таких послуг, а також суб'єктів, які їх надають, для підвищення їх якості, удосконалення механізму, технологій, процедур надання послуг для того, щоб здійснити на ринку найбільш привабливу пропозицію. З іншого боку, актуальним залишається питання дотримання стандарту надання соціальних послуг, відслідковування оптимальності охоплення соціальним забезпеченням осіб, які його потребують, здійснення контролю за дотриманням законності в діяльності різних суб'єктів, що надають соціальні послуги, за цільовим використанням коштів. З огляду на специфіку розвитку української економічної, політичної, правової систем, а також правосвідомості громадян та рівня корупції, варто зауважити, що досвід Великої Британії доцільно враховувати в окремій його частині з метою залучення більшої кількості суб'єктів до надання соціального забезпечення, підвищення його якості, проте не надання соціального забезпечення на засадах вільного ринку, це є передчасним для нашої держави.

Висновки. Дослідження принципів права соціального забезпечення в зарубіжних країнах дозволило зробити висновок, що такі принципи проголошені й в Україні. Проте відмінність між вітчизняним і зарубіжним досвідом функціонування системи принципів права соціального забезпечення є реальність їх втілення зарубіжними країнами, системність та послідовність їхніх правових, організаційних, економічних, фінансових та інших заходів, які вживаються у рамках дотримання ключових правових вимог, які закладені у принципах соціального забезпечення, взаємоузгодженість побудови цілісної структури принципів у кожній країні, вивірене співвідношення різних за характером правового впливу та наслідками принципів залежно від обраної моделі соціального забезпечення. При цьому зауважено, що залежно від правосвідомості та правової культури суспільства, правових традицій, економічного, політичного, соціального становища в державі один і той самий принцип може набувати специфіки свого безпосереднього втілення в конкретних соціально-забезпечувальних правовідносинах, обумовлювати різні заходи щодо соціального забезпечення.

Зважаючи на досвід проаналізованих зарубіжних держав, зроблено висновок, що для України важливо передусім визначити ту модель соціального забезпечення, яка є найбільш оптимальною саме для її правових, політичних, економічних і соціальних традицій і яка враховуватиме сучасний стан розвитку досліджуваної системи. Адже саме з обранням правильної моделі можна здобути чіткий орієнтир для подальшого розвитку та змістового наповнення конкретних принципів соціально-забезпечувальних відносин, їх оптимального поєднання, формування системи та співвідношення різних принципів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Татаренко Г.В. Щодо принципів у праві соціального забезпечення. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2023. № 46. С. 260–270.
2. Кулачок-Тітова Л.В. Право на гідний рівень життя в міжнародному, зарубіжному та національному законодавстві. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Право*. 2014. № 1106. Вип. № 17. С. 122–126.
3. Владовська К., Плоскун В. Право на гідний життєвий рівень: особливості визначення у державах Європейського Союзу. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 4. Юридичні науки. URL: <http://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/legal/article/view/301>.
4. Макарова О.В. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки: монографія. Київ: Ліра-К, 2004.
5. Максимчук Є.О. Системи забезпечення соціального захисту в зарубіжних країнах. Наукові праці НДФІ. 2006. Вип. 4. С. 66–72.
6. Колосовська І.І. Особливості функціонування національних систем соціального захисту: європейська практика. Ефективність державного управління. 2014. Вип. 39. С. 145–151.
7. Гнатенко К.В. До питання змісту принципу адресності у праві соціального забезпечення. *Право та інновації*. 2020. № 2 (30). С. 70–75.
8. Досвід соціального захисту та роль організацій в Польщі. URL: <http://lawngo.net/?itemid=523>.